

ТРАДИЦІЙНИЙ ОДЯГ ОКОЛИЧНОЇ ШЛЯХТИ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ ЖИТОМИРЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (за матеріалами села Бехи Коростенського району Житомирської області)

Микола Бех

УДК 391(477.42-22)“18/19”

У статті, підготовленій на основі польових матеріалів автора, представлено традиційні комплекси чоловічого й жіночого вбрання с. Бехи Коростенського району Житомирської області. Описано основні способи виготовлення та оздоблення одягу й взуття. Виявлено зміни у традиційному костюмі місцевого населення та проаналізовано чинники, які вплинули на способи та вибір матеріалу при виготовленні одягу й взуття.

Ключові слова: традиційний одяг, сорочка, запаска, штани, кожух, взуття, оздоблення, головний убір.

В статье, подготовленной на основе полевых материалов автора, представлены традиционные комплексы мужской и женской одежды с. Бехи Коростенского района Житомирской области. Описаны основные методы изготовления и отделки одежды и обуви. Выявлены изменения в традиционном костюме местного населения и проанализированы факторы, которые повлияли на способы и выбор материала при изготовлении одежды и обуви.

Ключевые слова: традиционная одежда, рубашка, запаска, брюки, кожух, обувь, украшения, головной убор.

The article, being based on the auctorial field materials, offers the traditional complexes of male and female attire in the village of Bekhy. The author describes main methods of making and adorning garments and footwear. It has been also revealed changes in conventional costume of local population and analysed factors, which influenced manners and choice of fabrics while producing clothes and footwear.

Keywords: traditional attire, shirt, chemise, *zapaska* (a kind of women's clothes replacing a skirt), trousers, sheepskin coat, footwear, adornment, headgear.

Комплекс традиційного народного одягу є визначальною складовою культурної спадщини українців. Особливості побутування традиційного вбрання безпосередньо пов'язані з виробничою діяльністю народу. За тривалий час склалася ціла система виготовлення, декорування та носіння одягу, яка відображає специфіку матеріального й духовного життя українців. За практичними потребами в науковій літературі прийнята класифікація одягу за такими видами: натільний і поясний одяг; верхній одяг; нагрудний одяг; головні убори; пояси; прикраси; взуття [11, с. 8].

Натільний одяг. Одним з найдавніших видів чоловічого та жіночого одягу була сорочка. На початку ХХ ст. її шили здебільшого з вибіленого домотканого полотна: «Виткали да його парили окропом, да прачем били, да таке вибелювали. А тоде на речку да тоде об камень ще, отако, джвогали, [били, кидали], його» [МЗІ]. З кінця ХІХ ст. в с. Бехи по-

ширюється фабричне полотно (перкаль). Його використовували для пошиття верхньої частини сорочки (станка) або рукавів.

Як і здебільшого по Україні, у с. Бехи сорочки шили з двох полотнищ («пулок»). За особливостями крою та якістю тканини виробу умовно поділяємо на такі типи: суцільнокроєна з поликами («полотняна»); суцільнокроєна з «гесткою» («додолна»); сорочка з пришитим низом («станкова»); «білокрилка» («сорочка з рукавами», «сорочка з б'єлими рукавами»). Такі ж типи сорочок побутували в інших шляхетських селах Коростенщини, про що зазначав у 20-х роках ХХ ст. К. Червяк, дослідивши села Ходаки, Купеч і Каленське [15, с. 15].

Крій першого типу сорочки був характерний для всього Правобережного Полісся [11, с. 20]. При її виготовленні використовували прямокутні плечові вставки («наплечник»), вони з'єднували задню та передню пілку: верх-

нім краєм пришивалися до комірця, а нижнім — до верхньої частини рукава; посередині був пазушний розріз. Така сорочка з поличками мала посередині пазушний розріз.

Наприкінці ХІХ ст. в с. Беги поширилися сорочки на кокетці («гестці»). На відміну від першого типу, у цих виробках, замість вставки, було поперечне полотнище («наплечник»). Характерним для сорочки-«гестки» був круглий виріз із коміром. Сорочки такого крою були поширені й у довколишніх шляхетських селах (Ходаки, Сингаї, Дідковичі, Бовсуни, Чоповичі) [13, с. 78]. Таку варіативність крою дослідники пов'язують з поширенням міської моди на селі [1, с. 140].

Оглянувши бехівські сорочки кінця ХІХ — початку ХХ ст. та опитавши респондентів, зауважимо, що для пошиття суцільнокроєної сорочки з кокеткою використовували тільки перкаль: «Додолна вся перкальова» [БОА].

Станкову сорочку виготовляли з полотна різної якості: верхня частина («станок») була з перкалю, а нижня («потточка») — з домотканого полотна. «Білокрилку» виготовляли з домотканого й купованого полотна: основу шили з льняного, а рукава, наплічник і комірець — з перкалю: «На плечах і рукава — біле, комірець і, отако, пришивалося» [БКІ].

На виникнення в с. Беги описаних типів сорочок уплинуло, на нашу думку, поширення в сільському середовищі тканин фабричного виробництва.

На Правобережному Поліссі, як і скрізь на Правобережжі, сорочки шили з коміром [2, с. 155]. Бехівські сорочки, як і в інших шляхетських селах, мали широкий відкладний комір, прикрашений вишивкою: «З лежачим кумніром — в нас усе лежачіє були, лежачіє, ще тут нашитіє» [БОА]. Побутування такого широкого відкладного коміра в місцевості деякі дослідники пояснюють впливом поляків, оскільки для східнослов'янських народів загалом був характерний вузький стоячий комір [5, с. 23]. Також цей комір побутував на Західному Поліссі та у шляхетських селах Середнього Полісся [11, с. 31]. Зазвичай відкладний комір

бехівчани прикрашали вишивкою і мереживом («карунками»): «Кумнер вейми хороше понашиватий, кути вейми понашиватіє» [БНХ]. Використання таких елементів декору, на нашу думку, було запозичене місцевою шляхтою від міщан-купців, адже обов'язковим атрибутом жіночого купецького костюма був білий мереживний комір [3, с. 105].

При огляді жіночих сорочок досліджуваного села увагу привертає їхнє декорування, воно є спільним для всіх шляхетських сіл регіону. Основною відмінною рисою між «шляхетською» і «мужицькою» сорочкою було оздоблення низу рукава смужкою, витканою перебіною технікою. Схожі за декоруванням сорочки побутували в Любомському районі Волинської області та Дубровицькому районі Рівненської області [11, с. 22]. Таке розміщення нарукавної вишивки є спільною особливістю з литовськими сорочками [7, с. 126]. Зокрема, Л. Пономар вважає, що нижньонарукавне розміщення оздоблення поширилось як результат перейняття литовської культури місцевою шляхтою [10, с. 155]. Відповідно й культурні взаємовпливи спостерігаємо й у с. Беги, населення якого отримало землю саме від литовських князів.

Починаючи з 20-х років ХХ ст. бехівчани почали вишивати сорочки хрестиком. Зазвичай, орнаментували наплічники, верхню частину рукава й маніжку: «Це старинніє сорочки, то не вишивали вже рукава, як вже в моїх летах, то вишивали. А це з наплічниками вишитими, а там — посне, а тут вишитіє наплічники і кумнір вишитий» [БГФ]. Крім вишивки, низ наплічника й верх рукава оздоблювали вертикальними застроченими закладками та дрібними зборками («бубле»): «Це закладки називаюця “коло бубльов”, це шоб кращей було» [БНХ]. На призбируваний внизу рукав спочатку нашивали вишиту смужку з перкалю («минькет»), потім оборку («фальбон») і мереживо («карунок»): «Збиралося, шо на резиночці, а отут вишивався узор такий узенький, а до нього пришивався знову оборка із круживом» [БКІ].

З кінця 30-х років ХХ ст. бехівчани почали носити сорочку-«гестку» без коміра з квадратним навколошийним вирізом та рослинним орнаментом («гестка», або «українка»): «“Українки” були повністю вишитіє. Да тутто нашите кругом — наплечники нашитіє, рукава нашитіє і манежка нашита» [МЗІ].

Низ жіночої сорочки (подолок), який обов'язково виглядав з-під спідниці, оздоблювали орнаментальною тканю смужкою в переклад з узорами «пальчики», «кулачки», «кривуля», «карака», «зуби», а також оборками або мереживом унизу: «...сорочки тут такіє були з тим батістом да з перекладами, да з нашиваннем. Отут, знизу, отакіє переклади хорошіє чи “в пальчики”, чи “в рози” — не знаю. Я знаю, шо в мене єден був перебор, то його нема — забрали, то “проскорка” називалась, а цих не знаю — позабувала» [БГФ]. Прикрашання низу сорочки є етноспецифічною рисою Середнього Полісся [11, с. 22]. Звичай оздоблювати подолок у селі зберігався, незалежно від використання одягу (буденного чи святкового), до середини ХХ ст.: «Обов'язково вишитий подолок, це така святошня сорочка. А як не, до хоть якусь тесьомку пришивали внизу» [БКІ].

Дослідниками зафіксовано, що довгі, майже до колін, чоловічі сорочки з поликами продовжували носити ще в кінці ХІХ ст., зокрема А. Перштейн зазначає: «Ці вони всі, [бехівці], носять просте, власного виробництва народне платтє, [сорочку]» [8]. Оскільки ці сорочки носили навипуск, то їх низ обов'язково оздоблювали. Здебільшого декором слугували ткані смужки червоного кольору [15, с. 16]. У селі на початку ХХ ст. святкові чоловічі сорочки з «гесткою» почали шити переважно з фабричної тканини («толстовка»): «Була товстовка, ше, певне, в мого батька десь валяєця. Із вільвету пошито, шо отут, на гестці, — кокетка, це ззаду, і з-переду тоже кокетка, і до неї уже такими складками пришито, і на поєсі такими складками — це товстовка» [БКІ]. Ці сорочки мали посередині і збоку пазушний розріз, який застібався на скляні гудзики,

маніжку декорували двома або трьома вертикальними закладками. Вузкий стоячий комірець сорочки й манжети здебільшого кроїли з перкалю.

До середини ХХ ст., зокрема й у післявоєнні роки, у селі чоловіки носили сорочки з домотканого льняного полотна: «З льону сорочки, старинніє, це вже після війни, а до війни, то було з матерії» [БКІ]. За кроєм ці сорочки могли бути як із стоячим комірцем, так і без нього, манжети також виготовляли з домотканого полотна: «Це комірі мінялися, а так — станок переважно було, [як толстовка], тут — на манжети заціпалося на руках» [БКІ]. Сорочки одягали в будні, тому їх не оздоблювали. Святкові льняні сорочки також носили поверх штанів, підперізуючись крайкою або ременем: «Така зверху була сорочка, тоде — поясом наверх. Такий пояс, як воровочка, шовковенький, скручененький, а там — китица така і з другого боку китица, да це зав'язаний. Да вейми вже хороше, було такий стройний хлопєц» [БНХ]. Комірець, маніжку, манжети сорочки декорували вишивкою.

Поясний одяг. Найдавнішим типом жіночого поясного одягу, який продовжував побутовувати в досліджуваному селі ще на початку ХХ ст., була запаска. Однопілкові вовняні запаски були прямокутної форми, кріпилися на поясі за допомогою пришитих зав'язок («торочки»). Жінки оздоблювали запаски однотонними чи орнаментованими горизонтальними смужками («переклади»): «Да запаски з узором; ромбики такіє разніє. Як килім, так і запаска, вони з такого тчуца, як килім, і таке всяке на їх» [ЗКІ]. Інформатори повідомили, що запаску одягали в комплексі з вовняною спідницею-літником: «Оце складе баба летника з фальбонами, [оборки], і обизательно тре, щоб оца запаска була спереду» [БНХ]. Водночас К. Червяк зауважує, що наприкінці ХІХ ст. в місцевості побутовував інший спосіб носіння запаски: «Старі шляхтянки ще й зараз ходять у свитах і пам'ятають ті не дуже то й давні часи, коли деякі шляхтянки ходили у звичайних сорочках, до яких спереду і ззаду було прив'язано запаски» [14, с. 16].

Світлини до статті М. Беха

Колгоспний хор с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл.
(керівник Михайло Роговченко). 1930-ті рр. АНФРФ ІМФЕ, ф. 8-9, од. зб. 1123, арк. 1

Жінки в традиційному одязі на святі «День дереуна».
м. Коростень Житомирської обл. 2008 р.

с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл. *

Станкова сорочка з відкладним коміром. 20–30-ті рр. XX ст.

Сорочка-«гестка». 50–60-ті рр. XX ст.

Фартухи з фабричної тканини, прикрашені «карунками». 40–50-ті рр. XX ст.

Шерстяна запаска. Початок XX ст.

Кожух. 60–70-ті рр. XX ст.

Спідниця «з фальбонами». 40–50-ті рр. XX ст.

* Світлини М. Беха.

Важливою складовою жіночого костюма був фартух. Як і запаски, фартух належить до незшитого поясного одягу, матеріалом для виготовлення якого спочатку слугувала шерсть: «Запаска, як тей фартух, тики із вовни, шерсть» [МЗІ]. На початку ХХ ст. в селі фартухи почали виготовляти з домотканого полотна та фабричної тканини. Власноруч пошиті білі льняні фартухи оздоблювали знизу двома або трьома чорно-червоними горизонтальними смужками, геометричним або геометризованим орнаментом («зубі», «ланцюжок», «клинчики» — ромб усередині, «рогата кветка», «повна кветка») [4, с. 82]. Більш поширеними в с. Бехи були різнокольорові фартухи з фабричної тканини, які серед місцевої шляхти побутовали із середини ХІХ ст. [12, с. 320]. Оздоблювали вироби однією або двома чорними смужками оксамиту («манчестер») і мереживом, нашивали їх знизу. Фартухи з фабричної тканини були невід'ємною складовою комплексу із спідницею у «фальбони»: «Оце ше до війни шилося, бо я пам'ятаю, були вибори, до моя мама одела сподницю з фальбонами — таке круживо чорне, низом. А фартух із хустки зробила, у квіти, такий чорний — чорни із блискучими полосами була матерія. Такі квіти да кружево чорне два ряди, да вже мама моя одела» [БКІ]. У сусідніх селах (Васьковичі, Дідковичі) виготовляли інші фартухи — білі перкалеві фартухи оздоблювали вишивкою та мереживом: «З перкалю, вишивали полоси да пришивали, і туди кружево — у спод, да таке фартухи» [БГФ].

Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. в с. Бехи найпоширенішим типом жіночого поясного одягу була спідниця. Матеріалом для її виготовлення слугувала домоткана льняна та вовняна тканина, а також купована — сатин, атлас, ситець. Як свідчать респонденти, повсякденні спідниці здебільшого були чорного кольору: «А вдома в таких ходили, я он ви-несла недавно в комору, бо я склала, [одягла], була сорочку і думаю, [що] ту сподницю одену... Сатінова, чорна. В мене їх є знаєш скоко? Сем чи восем» [БНХ]. Зауважимо, що полот-

няні спідниці («сподниці») серед населення не були поширені, лише інколи їх шили для повсякденного використання: «З полотна навіть сподниці шили, а не було краски, не було нечого. Я і Захарова Катя ходили у Васьковичи, да там чорна земля була, “ношку” тоє земле перли додому да розводили вже, не знаю, як ми робили, як уже мати робили. Сподниця полотна до ту землю отуди, варалася краска» [ЧГФ]. Дослідник К. Червяк зафіксував, що в сусідньому с. Ходаки полотняні спідниці («робоча спідниця») входили в повсякденний гардероб [15, с. 15].

У кінці ХІХ — на початку ХХ ст. на Правобережному Поліссі широко побутовали вовняні спідниці-літники («летник») [9, с. 38]. Серед бехівців поширеними були червоні літники, переткані поперечними й поздовжніми чорними смужками «в клетку» або поздовжніми різнокольоровими: «Летники, до церкви в їх ішли, хороше таке, оце фарба всяка така хороша, а тоде полоски таке, полоски и полоски таке, і це “летник” називаєца» [ДГФ]. Верхню частину спідниці, у поясі («кумнер»), призибували у дрібні складки: «Да, летники таке, шерстяние, де й до церкви ходили в їх, в складочки складут, а воно таке хорошенке, як гармошечка» [БНІ]. Низ літника оздоблювали чорною смужкою плісової тканини або оборкою: «Оце складе баба летника з фальбонами, [оборками]» [БНХ].

Спідниці з фабричних тканин побутовали серед околичної шляхти з другої половини ХІХ ст. [12, с. 319]. Характерними для с. Бехи, як і для інших шляхетських сіл, були широкі спідниці з оборками («фальбонами») та пришитим у талії поясом («кумнер»): «Сподниця із фальбонами була широка, як оце в Бехах носят, ото старіє, — в штири полки, широка сподниця» [БНІ]. Як зауважує К. Червяк, «фальбони» на спідницях були ознакою належності до шляхти: «Чого ми не знайдемо на спідницях дівчат селянок із села Новаків. Ходаківські дівчата сміються із новаківських дівчат, які замість фальбонів нашивають на спідниці, червоні, зелені та інші стьожки» [15,

с. 16]. Крім оборок, спідниці оздоблювали мереживом («карунки») чорного кольору, смугами оксамиту («манчестер»). Проаналізувавши власний зібраний матеріал у селі, можемо констатувати, що на початку ХХ ст. були поширені спідниці із сатину, оксамиту, шовку та купованої шерсті, за фасоном — «у складки» й без оборок: «А то ж такіє шили сподниці, що складочки робили, така, без фальбон уже, але тут — заруб'яне, а тут — складочки три або й дьве, тоже така була широка. А то такіє ще робили, що отако складали; отак складали і так складали, а тут ленти такіє застягувались, тоже вейми було хороше» [БНІ].

До поясного чоловічого одягу належать штани, пошиті з домотканого полотна або сукна: «З полотна шили. Полотняние штани да в глею покрасили, там глей у березі був, да ольхових бубок наварим, да перш у ольхов є бубки, а тоде розколотит да в теї глей» [БГФ].

Традиційні полотняні штани виготовляли з вузькими холошами та пришитим поясом («кумніром»). Уже на початку ХХ ст. в с. Бехи популярними стають штани фабричного виробництва: «Куп'яли штани, проте готовіє» [БНХ].

Нагрудний одяг. На початку ХХ ст. в с. Бехи нагрудний жіночий одяг був представлений блузками («кошуля»): «Кошулі такіє шили, всяка матерія — то чорне, то в кветочки, а то таке» [ЧГФ]. Крій «кошулі» був подібний до сорочки-«гестки» з коміром, але щільно приталений до стану. Такий фасон блузки мав підкреслювати пишність спідниці. Застібками на блузці слугували скляні гудзики. У сусідньому с. Дідковичі, крім «кошуль»-блузок, виготовляли «кохти» без переднього розрізу: «Кохти шили так, як светер — закритіє, только шо із короткими, із довгими рукавами, із кумнерами шили себе, да так кумнір був лежаченький такий» [БНХ]. Серед населення с. Бехи також були відомі «кохти», але переважно носили «кошулі»-блузки: «То кошуля спеціальна, на гузіках така, по колишньому, а светри вже потом купували» [ДГФ].

Верхній одяг. Традиційним верхнім жіночим і чоловічим одягом у досліджуваному селі

була свита: «Носили свити, були свити, вже, як мосно, великий мороз, до їх удевають. В мене було дьве свиті. Єдна була така хороша, така темна, а друга була серейша свита, то шерсть настояща, таке тепле» [БНХ]. Опіраючись на власні польові матеріали, зауважимо, що свита, як повсякденний одяг, побутувала в кінці ХІХ — на початку ХХ ст.: «Було, та це ше давно, я знаю, шо в батька була свита така ше довга, й ше тут витабунки такіє, і ше крайки були такіє, запerezувались, те вже тепла одежа була» [БОА].

Ще одним видом верхнього одягу, який побутував у с. Бехи до початку ХХ ст., були каптани. Зокрема, серед жіноцтва місцевої шляхти були популярні чорні, червоні і зелені атласні каптани [15, с. 16]. Найпоширеніший фасон каптанів — з прямою спинкою, широким коміром з лацканами та складками в талії («фанди»). Низ рукава оздоблювали чорним і зеленим оксамитом («зуби», «лапки»), обводили зеленою «застежкою». Такому ж декору піддавали подолок, комір, лацкани і поли [4, с. 57]. Зимові чоловічі й жіночі каптани («лисі» й «хутро») шили із чорного сукна й утеплювали хутром або ватою [15, с. 17]. «Лісі» мали широкий відкладний комір з хутра лисиці, низ рукавів, поли й подолок обшивали овчиною. Зауважимо, що каптани були купованим одягом. Через їхню дороговизну не всі селяни мали можливість покупки, натомість носили вишиту заполоччю свиту [12, с. 320]. Примітно, що описані види верхнього одягу були в регіоні ознакою соціальної ієрархії. Після поширення цього одягу й серед простих селян, дослідники на початку ХХ ст. зафіксували, що на каптани «звелася мода» [4, с. 565].

На зміну каптанам у с. Бехи поширюються нові види жіночого верхнього одягу — «капоті» («сачок») й «капотки». «Капоті» за довжиною були дещо нижче пояса, з ватною підшивкою, мали приталений силует, ззаду — розширені складками («фандами»): «Шили капоти — це “з фандами” капота казали... Якієсь фанди чеп'яли там, отако складалося, іззаду такіє фанди робили. З фандами носили

баби» [БНІ]. Матеріалом для її пошиття слугували фабричні тканини — сатин, атлас, купована шерсть. «Капоти» прикрашали смужками оксамиту («манчестер») по боках і на манжетах: «Обше, таке воно “майшестрове” називаєца, чорне, майшенстрове таке, полоска така чорна тут, до ше в мене така капота в скрині валяєца» [БНХ]. Респондентам відома й інша назва цього одягу — «сачок»: «Сачки є в мене суконне, це таке капота за фандами колись були» [ЧГФ]; «по-беховськи — капота, а не — “сачок” якось казали» [БОА]. Як засвідчують наші польові дослідження, «капота» входила до комплексу жіночого вбрання протягом першої половини ХХ ст.: «Стройніє вейми були люди, особливо з фальбонами ціє сподниці всякіє, фартухи і тиє капотки такіє тоненькіє» [БОА]; «ше я гуляла, до ше такіє були капотки колишніє. Ми, як гуляли, до ше в нас все колишнє було» [БКЗ].

У теплі дні жінки одягали «капотку» («літню капоту») такого ж крою, як «капота», без утепленої підкладки: «Шили такіє капотки тоненькіє, це вже жонки, до вейми були стройніє, а дальше тут каруночки чорненькіє пришивалися» [БОА].

У досліджуваній період основним верхнім одягом чоловіків, як зауважує В. Кравченко, також була свита: «Особий местный крой суконной верхней осенней и зимней одежды. До сих пор мужская одежда» [4, с. 139]. Про побутування цього верхнього одягу повідомляють і наші респонденти.

У теплий сезон чоловіки одягали суконні піджаки: «Пінчак, до це хлопчаче. “Пінчак” казали, не “піджак”, а “пінчак”. А вже жоноче, до це капота» [БНІ]. Піджаки слугували й додатковим утепленням узимку, їх одягали під свиту чи кожух.

У досліджуваній місцевості жіночі й чоловічі кожухи виготовляли білого, червоного, коричневого й чорного кольорів. Проаналізувавши власний фактологічний матеріал, визначаємо, що на початку ХХ ст. найпоширенішими були короткі кожухи з підкрійною спинкою та дрібними складками на талії: «Кожухи ше

були такіє — з фандами, вейми хорошиє. Вже до церкви люди ходили, але це вже колись давно-давно було... Получаєца, вони такіє расніє пошитіє, такіє якієсь фальбони вже були, токи, шо вже вейми расний теї кожух» [БОА]. Такий вид кожухів носили не тільки в досліджуваному селі, а й у північних районах Житомирської області [13, с. 80]. Також у с. Бехи побутували довгі тулубні кожухи з прямою спинкою: «Оце з баранячое шкуру, але кустарним методом виробляли, то такий кожух довгий, тулупи такі довгі були, шо і руки не згорнеш» [МЗІ]. Кожухи здебільшого належали до комплексу чоловічого одягу: «В нас переважно капоти були, переважно утеплені, на ваті» [БКІ]. Зауважимо, що в Україні кожухи вважалися дорогим одягом, зокрема, не всі бехівчани мали їх у своєму гардеробі: «Не було кожуха в хазяйстві, я не бачила, як мое були батьки» [БНХ].

Головні убори. Основним жіночим головним убором була хустка. Дослідник регіону А. Потаповський зазначає, що в середині ХІХ ст. шляхтянки пов'язували голову хусткою, а не наміткою [12, с. 319]. Водночас наші респонденти свідчать, що в селі жіноцтво носило й намітку: «Колись баби ходили в нам'єтци, це вельми давняшне, виткане на низу таке — це нам'єтка» [МЗІ]. На початку ХХ ст. бехівські жінки пов'язували голову способом «в молодичю»: волосся закручували на кібалку, зроблену з льняної пряжі, потім її обвивали навколо голови, поверх — «чепец», потім зав'язували хустку. Замість «чепця» інколи використовувати додаткову хустку: «Туди треба ше льон брат да половинку [волосся] осюди, а тоде — туди да тут крутит, а те — стуль, до тоде вже зав'язу перш хустку, а дальше, по цой хустци, ше хустку, вже така хороша молодича» [БКЗ]. Зауважимо, що до 50-х років ХХ ст. під час весілля молоду пов'язували тільки способом «в молодичю».

З 30-х років ХХ ст. поширюються способи зав'язування хустки «під бороду» або назад — «в бабку». При таких убраннях голови волосся закручували на потилиці в «ковпак»: «А в

нас тут, на нашому боці, тих молодичь не було. Моє мати, баба зв'яжуть "бабку", то називаєца, як назад, а так-то — пуд бороду, де й ходили» [БНХ]. Молоді незаміжні дівчата заплітали одну або дві коси, рідко — волосся спадало на спину, інколи прикрашали голову вінком: «Ну, в дьве запліталися, дивлячись, які коси були. Я дьві заплітала, а то віночком заплітали потім, починали звідци і по трошку добавляли, коски "віночком" казали» [БКІ].

Поширеним головним убором серед чоловіків були шапки з овчини: «Носили сиві шапки, невисокі, а селяни — чорні, високі» [12, с. 319]. Улітку носили брилі — широкі капелюхи, виплетені із житньої соломи. На початку ХХ ст. почали носити куповані кашкети та власноруч пошиті суконні картузи з козирком. На межі ХІХ–ХХ ст. поширеною була чоловічі зачіска «под макотру»: волосся підрізали по кругу голови, залишаючи довшим на маківці. У першій половині ХХ ст. у шляхетських селах популярною була зачіска містян «под польку» [1, с. 144].

Щодо бороди і вусів поліських селян дослідник А. Потаповський зазначає: «Одні "бриють", другі підстригають, а старі лишують. Шляхтичі бороду й вуса "бриють" всі, без виключення» [12, с. 319]. Проаналізувавши зібрані в досліджуваному селі фотоматеріали початку ХХ ст., ми встановили, що чоловіки голили вуса й бороду, старі чоловіки носили підстрижену борідку.

Взуття. У кінці ХІХ ст. повсякденним чоловічим і жіночим взуттям були липові постолои прямого плетіння. Плетене з лика дерев взуття на території Полісся побутувало довше, ніж в інших областях України та Білорусії [6, с. 339]. З 30-х років ХХ ст. серед бехівчан стають популярними резинові калоші — «чуні». Їх виготовляли місцеві майстри: «Воно тяжке таке, шо корито, настояще корито, але тут заверне трохи і тут заверне, да всадит ногу, туто поскреплює і ззаду, да всуне ногу, да це й ходили так в скатах, не пропадав скат неде, з ската шили взування. А там уже стали, дальше, з камор чуні клеїт, то вже в чунях ходили, то

вже чуні легкіє були» [БКЗ]. Чуні взували на шерстяні валянки, рідше — на босу ногу: «Літом — босі, а вже зимою — якісь валянки да ці чуні» [БКІ]. Попри швидке поширення резинових калош, населення села до середини минулого століття продовжувало носити постолои: «Ходили, такіє деди ходили, а молодіє не ходили в постолох, в нас чуні якієсь клеїли, да в чунях ходили. Батько моє ходили, а ми — не» [БОА]. Зокрема, для зручності постолои взували під час жнив: «А постолои стали токи на стерну взуват, як іде жито жать, чи там пожнут да тре в'язат, до в постолох ноги не потеют і вже вельми добре м'яко, і не колеца [стерня], тоде онучами вже обмотували литки, шоб не колоти» [МЗІ].

З другої половини ХІХ ст. околична шляхта взувала шкіряне взуття, зокрема жінки носили сап'янові червоні й жовті чоботи [12, с. 319]. На початку ХХ ст. місцевими майстрами трохи були змінені моделі взуття. Для чоловіків шили чорні шкіряні, довгі, майже до колін, чоботи: «Батько мой резали телята да вироб'яв шкіури сам, да шили вже й чоботи. В суседстві шив єден чоловік, два шило аж» [ЧГФ]. Жінки носили чоботи й черевики на підборах («кнаплях»): «Як моє мати пошли замуж, ше давно, до дед пошив черевики чи з шнурками, чи тут таке, якієсь-о, закладалося, — не знаю, ше й на кнаплях тие черевики» [БКІ].

Пояс. Невід'ємним компонентом як жіночого, так і чоловічого комплексу одягу був пояс. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. в с. Бехи, як і по всій території України, ткали шерстяні різнокольорові пояси (крайки) з китицями на кінцях. Цими виробами підперезували свити, кожухи і чоловічі сорочки: «Крайка. Оце було свити скрозь, ткали сукно таке да шили свити — називалася "свита", як "платте", отут — расне, а тоде поверху крайкою. Да такіє крайки ткали, завтовшки тоже з такого тоненького-тоненького шерстяного, саміє прали і ткали. Завширки — як пояс, заперезувались, а тут тоже такий бант в'єсив, на крайках такіє ше тие китички, да вже вейми хороше було» [БНІ]. Також місцеві чолові-

ки використовували скручені круглі шкіряні («очкур») та шерстяні пояси: «Такий пояс, як воровочка — шовковенький, скручененький, а там — китиця така і з другого боку китиця, да це зав'язаний» [БНІ].

Опрацювавши матеріали дослідників регіону й проаналізувавши власний польовий фактаж, зібраний у с. Бехи, можемо охарактеризувати традиційне жіноче й чоловіче вбрання кінця XIX — початку XX ст. Обов'язковим компонентом жіночого костюма була сорочка на кокетці із широким відкладним коміром — суцільнокроєної або з пришитим низом; оздобленими здебільшого були низ рукава, комір, маніжка й подолок. Поясний одяг представлений домотканими вовняними спідницями-літниками, спідницями з купованої тканини, декорованими оборками та мереживом, заплатами та фартухами. Як нагрудний одяг побутували блузки-«кошулі». Верхній жіночий одяг — це козухи, свити з доморобного сукна, атласні каптани та «капоти». Головний убір жінок складав комплекс із кількох елементів: кібалка, чеpecь, одна чи дві хустки. До жіночого взуття належали постоли, «чуні», шкіряні чоботи й черевики.

Бехівський чоловічий костюм складався з льняної сорочки чи «толстовки», полотняних або суконних штанів та пояса. В осінньо-зимовий період чоловіки одягали суконний піджак, свиту, козуху чи утеплений каптан («хутро»). Головним убором у холодний сезон була невисока шапка з овчини. Зауважимо, що комплекс чоловічого одягу, на відміну від жіночого, довше зберігав традиційні ознаки.

Більшість складових жіночого й чоловічого одягу досліджуваного села в зазначений період відображають регіональні особливості Середнього Полісся.

Водночас аналіз окремих елементів одягу свідчить про міжетнічні контакти бехівської шляхти з поляками (широкий відкладний комір) та литовцями (розміщення на рукавній вишивки). Соціальна стратифікація бехівської шляхти особливо проявлялася у виготовленні одягу з дорогих, не доступних селянам, адамашкових або атласних тканин, зокрема спідниці з «фальбонами», каптани, «капоти», куповані хустки. Також швидке проникнення в побут околичної шляхти містечкової та міської культури вплинуло на оздоблення одягу.

1. *Васянович О. О.* Особливості вбрання околичної шляхти Житомирщини другої половини XIX — початку XX століть / О. О. Васянович // Народний костюм як виразник національної ідентичності : зб. наук. праць / за ред. д-ра мист-ва М. Селівачова. — Київ, 2008. — С. 140–145.

2. *Вовк Ф. К.* Студії з української етнографії та антропології : нова редакція / Федір Вовк. — Харків : Видавець Савчук О. О., 2015. — 464 с. : [199 іл.].

3. *Каминская Н. М.* История костюма / Н. М. Каминская. — Москва : Легкая индустрия, 1977. — 128 с.

4. *Кравченко В.* Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини / Василь Кравченко ; упоряд. О. Рубан. — Київ : ІМФЕ, 2009. — Т. 2. — 640 с.

5. *Лебедева Н. И.* Народный быт в верховьях Десны и в верховьях Оки. Ч. 1. — Москва, 1927. — 166 с.

6. *Молчанова Л. Н., Стельмашук Г. Г.* Одеяда / Л. Н. Молчанова, Г. Г. Стельмашук // Полесье.

Материальная культура. — Київ : Наукова думка, 1988. — С. 334–340.

7. *Непокупний А. П.* Балтійські родичі слов'ян / А. П. Непокупний ; відп. ред. О. М. Трубачов. — Київ : Наукова думка, 1979. — 183 с. : мал., карта.

8. *Перштейнъ А.* Его сиятельство Господинъ начальникъ края графъ А. П. Игнатьевъ на Вольни / А. Перштейнъ // Волынские губернские ведомости. — Житомир, 1893. — № 120.

9. *Пономар Л. Г.* Походження назв українського народного одягу на Поліссі / Л. Пономар // Народна творчість та етнографія. — 1989. — № 5. — С. 33–41.

10. *Пономар Л. Г.* Народная одежда украинско-белорусского и украинско-польского пограничья / Л. Г. Пономар // Границы, культуры и идентичности. Этнология восточнославянского пограничья / редактор-составитель М. Ю. Мартынова. — Москва : ИЭА РАН, 2012. — С. 149–181.

11. *Пономар Л. Г.* Народний одяг Правобережного Полісся сер. XIX — сер. XX ст. (історико-

етнографічний атлас. Словник) / Л. Г. Пономар. – Київ : Бизнесполиграф, 2014. – 267 с. : іл.

12. *Потановский А.* Отличительные черты жителей Овруцкого уезда // Описание рукописей архива Русского географического общества / уп. Дмитрий Зеленин. – Петроград, 1914. – Вып. 1. – С. 317–322.

13. *Стельмащук Г. Г.* Традиційний одяг Житомирщини / Г. Стельмащук // Народна творчість та етнографія. – 1980. – № 6. – С. 77–82.

14. *Червяк К.* Килимарство на Коростенщині / К. Червяк // Краєзнавство. – Харків, 1929. – № 3–10. – С. 13–44.

15. *Червяк К.* Шляхта околиць на Коростенщині / К. Червяк. – Коростень, 1927. – 20 с.

Список інформаторів

БГФ – Бех Ганна Федорівна, 1927 р. н. Записав М. Бех 8 січня 2010 р. в с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл.

БКЗ – Бех Катерина Захарівна, 1930 р. н. Записав М. Бех 14 липня 2011 р. в с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл.

БКІ – Бех Катерина Іванівна, 1934 р. н. Записав М. Бех 19 серпня 2012 р. в с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл.

БНІ – Бех Надія Іванівна, 1926 р. н. Записав М. Бех 30 листопада 2012 р. в с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл.

БНХ – Бех Надія Харитонівна, 1930 р. н. Записав М. Бех 30 січня 2012 р. в с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл.

БОА – Бех Ольга Арсенівна, 1925 р. н. Записав М. Бех 14 липня 2011 р. в с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл.

ДГФ – Дідківська Ганна Флорівна, 1930 р. н. Записав М. Бех 14 липня 2010 р. в с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл.

ЗКІ – Загоровська Катерина Іванівна, 1954 р. н. Записав М. Бех 14 липня 2011 р. в с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл.

МЗІ – Максимчук Зінаїда Іванівна, 1928 р. н. Записав М. Бех 14 липня 2011 р. в с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл.

ЧГФ – Чайківська Ганна Федорівна, 1928 р. н. Записав М. Бех 15 березня 2012 р. в с. Бехи Коростенського р-ну Житомирської обл.